

Yayın Kritiği:

MİLLİYETÇİLİK KURAMLARI

Umut ÖZKIRIMLI

DoğuBatı Yayınları, Ankara 2017, 304 sayfa.

Mehmet Volkan ÖZGEN*

İnsanlığın var oluşundan itibaren sosyal, siyasal ve ekonomik alanda birçok değişimler yaşanmıştır. Bu değişimler insan yaşamını farklı etkilerle değiştirmiştir. Bunlardan biri olan “*milliyetçilik*” mefhumu yaklaşık olarak 200 yıldır direkt olarak bireylerin ve pek tabii dönemin örgütleniş biçimi olan imparatorlukları etkilemiştir. Bu etki sınırları, insan yaşamını değiştirmekle kalmamış, imparatorlukları, ulus devlete dönüştürmüştür. Bunca uzun bir geçmişe ve geniş etkiye sahipken, milliyetçilik kavramının üstüne akademik olarak yakın dönemde çalışılmaya başlanmıştır. 20. yüzyılın başlarında sosyal bilimler konusu olarak irdelenmeye başlanan milliyetçilik kuramları 2. Dünya savaşı sırasında köklü olarak sorgulanmaya başlanmıştır. Bu süreç sonrasında bu alanda eser veren yazarlar belirli ülkelerde milliyetçiliğin gelişmesine katkıda bulunması adına çalışmışlardır. 1960’lı yıllara gelindiğinde ise sömürge devletlerinin, hem bireysel olarak hem de

* Y. Lisans Öğrencisi, Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü (Uluslararası İlişkiler), volkanozgn@gmail.com

emperyalist güdü ile bulunmuş oldukları bölgelerde zayıflaması ile milliyetçilik çalışmaları üstünde modernleşme etkisi görülmüştür. 1980'li yıllarla beraber entelektüel birikime sahip birçok yazar ile beraber milliyetçilik kavramı metodolojik olarak araştırılmaya başlanmıştır.

Değerlendirmesi yapılan bu kitap Umut Özkırmımlı tarafından kaleme alınmıştır. Yazar, değerlendirilmesi yapılan kitabı 1998 yılında İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde doktora tezi olarak sunmuş. 2000 yılında genişletilmiş İngilizce versiyonu olarak *"Theories of Nationalism: A Critical Introduction"* adıyla PalgraveMacmillan tarafından yayımlanmıştır. Eser ilk başta Sarmal Yayınevinden çıkması karşın, yayınevini kapandıktan mütevellit DoğuBatı Yayıneviyle beraber okuyucuyla tekrar buluşmuş. Kitap; *"Giriş"* bölümüyle beraber toplamda yedi bölümden oluşmaktadır, devamında *"Milliyetçilik Tartışması"*, *"Milliyetçilikten Önce Milletler: İlkçi Yaklaşım"*, *"Milletlerden Önce Milliyetçilik"*, *"Ara Yol? Milliyetçilik Tartışmasına Etno-Sembolcu Katkılar"*, *"Milliyetçilik Tartışmasını Aşmak: Yeni Yaklaşımlar"* ve son olarak *"Sonuç Yerine"* adlı bölüme yer verilmiş ve 304 sayfadan oluşmuş.

İlk bölüm olan, giriş başlığının altında, milliyetçilik mefhumunun tarihsel gelişimi değerlendirilmiştir. Yazara göre, milliyetçiliğin birçok alanda etkinlik göstermişken, akademik olarak geç ele alınmasının sebebi; *"milliyetçiliğin genel kamu olarak uzun süre kayda alınmaması ve yakın geçmişe kadar Üçüncü Dünya ülkelerinde çatışmalara yol açmasıdır."* Ancak kuramsal olarak geciken bu çalışmalar, bireylerin yaşantısını uzun yıllar işgal etmiştir. Yaşamın her alanında birçok fiil, milliyetçilikle ilintilendirilmiştir. Bunlara örnek olarak ise bir Amerikan vatandaşı yapmış olduğu etkinlikleri milliyetçilikle meşrulaştırırken, terör örgütü İRA da kendini meşrulaştırmak için milliyetçilikten yararlanmıştır. Dolayısıyla, görülmektedir ki milliyetçilik farklı taraflar ve farklı yorumlar ile kullanılmaktadır. Bu farklılık bir sonraki bölümde ayrıntılı şekilde anlatılmıştır.

“Milliyetçilik Tartışması” olarak adlandırılan ikinci bölüm kendi içinde ikiye ayrılmıştır. İkinci bölümün, ilk alt başlığı olan “Tarihsel Gelişim” kısmında milliyetçilik dört ayrı dönemde ele alınmıştır. İlk dönem olarak seçilen “On Sekizinci ve On Dokuzuncu Yüzyıllar” kısmında, dönemin milliyetçilik kavramını araştıran ve savunan yazarları değerlendirilmiştir. Milliyetçilik, ilk olarak Alman birliğini sağlamak için bazı Alman romantik yazarlar tarafından kullanılmıştır. Kant her şeyin başlangıcı olarak gösterilmiştir. Nedeni ise Kant, “iyi irade, özgür ve özerk irade” düşüncesi ile ABD Başkanı Wilson’ un bilinen 14 maddesinden biri olan “kendi kaderini tayin” hakkına zemin oluşturmuştur. Bu dönemde milliyetçiliğin ahlaki ve felsefi çerçevesi üstünde durulmuştur. Madalyonun öteki yüzünde milliyetçiliğe karşı olan Marksistler vardır ve onlar milliyetçiliğin geçici bir heves olduğunu, hatta proletaryanın asıl gayesi olan devrimden saptırmak amacı güttüğünü savunmuşlardır. Fakat sömürgeci sisteme karşı yapılan bağımsızlık savaşına karşı milliyetçilik tanımını genişleten Marx ve Engels; tarihi olan ve tarihi olmayan milletler ayırımına girerek, Balkanlarda bağımsızlığına kavuşmak isteyenleri desteklerken Rus İmparatorluğuna karşı girişilen bağımsızlık eylemlerini desteklememişlerdir. Görüldüğü üzere 18. ve 19. Yüzyıllarda milliyetçilik ahlaki ve felsefi alanda ele alınmış ve yorumlanış itibariyle farklı yorumlamalarda bulunulmuştur. “Birinci Dönem” alt başlığı altında ise milliyetçilik, 1. Dünya savaşı sonundan 2. Dünya savaşı başlangıcı arası dönemde incelenmiştir. Bu tarihler arası milliyetçilik tarafsız şekilde ele alınmaya başlanmıştır. Birinci dünya savaşına yol açan sebepler arasında milliyetçiliğin önemli bir rol oynaması savaş sonrası imparatorlukların yıkılması ve yerine ulus devletlerin kurulması ile beraber artık bu kavramın değerinin tartışılma durumu ortadan kalkmıştır. Bu dönemde yapılan araştırmalar milliyetçiliğin köklerinin araştırılması, ikinci olarak ise milliyetçiliğin türlerinin belirlenmesine yönünde olmuştur. “İkinci Dönem” alt başlığı ise 2. Dünya Savaşının bitişi ile Soğuk Savaş’ ın sona eriş dönemleri arasını konu edinmiştir. Sömürge imparatorluklarının çökmesi ve yerlerine kurulan devletlerle beraber, milliyetçilik çalışmaları hızlanmaya başlanmıştır. Dolayısıyla yeni kurulan devletlerde, milletleşme sorunu bu dönemin çalışmalarının ana kaynağı olmuştur.

Milliyetçilik kavramına işlevselcilik penceresinden bakan dönem yazarları, mevcut durumun olumlu şekilde sonuca ulaşılabilmesi adına bu yolu seçmişlerdir. Sözü edilen sürecin son safhalarına yani 1980'li yıllara gelindiğinde ise etno-sembolcü bakış açısı tartışmaların içine dâhil olmuştur. Son alt başlık olan “Üçüncü Dönem” ise 1990'lı yıllardan günümüze değin kapsamıştır ve milliyetçilik tartışmasının neden dar bir kalıba oturtulup tartışıldığını araştırmıştır çünkü milliyetçilik önceden olduğu gibi hala gücünü korumaya devam ettirmesinin temel sebepleri bahsi geçen döneme değin es geçilmiştir. Bu eleştiriler ışığında milliyetçilik çalışmalarında kapsamı genişletilmiş, birçok sorun alanı ve disiplinlerden de yararlanılmaya başlanmıştır.(Özkırmı,2017;28-67)

“Milliyetçilikten Önce Milletler: İlkçi Yaklaşım” adı taşıyan üçüncü bölüm, George Santayana'ya ait olan: “Milliyetimiz kadınlarla olan ilişkilerimiz gibidir: onurlu bir şekilde değiştirilemeyecek kadar ahlaki doğamıza işlemiş ve değiştirmeye değmeyecek kadar tesadüfi.” sözüyle başlamaktadır. Çünkü bölüme adını veren İlkçi yazarları özetler mahiyettedir, onlar milletleri doğal yapılar olarak görmüşlerdir. En bütüncül yapı olmalarına karşın kendi aralarında üçe ayrılırlar; “doğalcı”, “biyolojik” ve “kültürel” olarak. Doğalcı yazarlar ilkçilerin en katı taraftarı olarak karşımıza çıkmıştır ve bütünsel olarak etnik kimliği en temel güdülerden biri olarak görmüşlerdir. Bu bakış açısı 19. yüzyıldan itibaren yaşamın her alanını; eğitim, sosyal, siyaset ve hatta milli tarih yaratma konusunda büyük bir etki yaratmıştır. Doğalcıların da kendi içlerinde milletlerin ve milliyetçiliğin eskiden beri var olduğunu fakat doğal olduğunu savunmayan, “Eskicilik” olarak nitelenen taraf da vardır. Milletlerin ve milliyetçiliğin eskiden beri var olduğunu hatta çok uzun yıllardan günümüze kadar deforme olmadan geldiğini savunmuşlardır. Dayanak noktası da “en eski çağlarda dahi aynı değerleri paylaşan insan topluluklarının olduğunu ve dünya her ne kadar gelişse ve değişse de milleti millet yapan ana sebepler değişmeyeceğinden, millet ve milliyetçilik, aşınmadan sürekliliğine devam eder” mantığı üstüne inşa etmişlerdir. İlkçilik içinde olan ikinci bakış açısı “sosyo-biyolojik” yaklaşım, etnik bağları genetik özelliklerde araştırmıştır. Başlangıç noktası olarak ise üreme ve çoğalma güdüsünün başarıya ulaşması ola-

rak göstermiştir. Fakat bu eylemler ancak tanınan, bilinen ve yakın insanların eş seçilmesi fiili durumu olarak nitelenmişlerdir. Böylelikle bu gruplar arasında yetişecek bireyler etnik yapılarına önemli bir aidiyet hissedecektir. Son olarak ise ilkçilerin diğer yaklaşımı “*kültürelcilik*”, millet ve milliyetçiliğin doğal olduğunu, dolayısıyla insanlara bu duyguların hazır olarak verilmesi sonucu tanımlayamamalarına karşın, bağlayıcı olarak görülmüştür. Etnik bağlılıktan ziyade fikirselsel olarak bir bağlayıcılıktan bahsetmektedir.

Üçüncü konunun eleştiri bölümünde ilk olarak “*Etnik Kimliğin ve Onu Oluşturduğu Düşünülen Öğelerin Değişmezliği*” savına cevap niteliğinde, son yıllarda sayısı artan etnisite çalışmalarını ortaya koymuştur. Her kuşak aslında kendine verilen verileri yeni baştan yorumlamıştır. Buna örnek olarak ise, dil ve din mefhumlarının uzun yıllar aynı kalmadığı ve değişikliğe uğradığıdır. Bir diğer eleştiri “*İlkçi Yaklaşımın Etnik ve Milli Kimliklerin Kökleriyle İlgili İddiaları*” ile ilgilidir, çünkü milletler hep var olduğu ve hiçbir şeyden türemediği yönünde olmuştur. Ancak Brass bu düşüncüyü “*İsrail’in kuruluşu örneğiyle açıklamıştır. Ortodoks Yahudilikle seküler milli devlet tasvir edilmemiştir fakat Siyonist pencereden bakarak bağimsiz bir İsrail devletinin kurulacağı anlamlandırılmaz*” diyerek eleştirisini sunmuştur.

Kitabın dördüncü bölümü “*Milletlerden Önce Milliyetçilik: Modernistler*” adını taşımakta ve bu bölüm dört alt başlık ve dört alt başlığın kendi içinde sekiz muhtelif başlıktan oluşmaktadır. Karl Deutsch’un 1953 yılında yayımladığı “*Nationalism and Social-Communication*” kitabıyla beraber milliyetçilik, modernizm bakış açısına göre yorumlanmaya başlanmıştır. Bu bakış açısının ana fikriyatı milliyetçiliğin ancak kısa süre önceden var olmaya başladığı ve modernizm ile beraber geliştiğini savunmuştur. Birazdan alt başlıklarda değinileceği üzere milliyetçilik anlayışına farklı yorumlamalar getirmişlerdir, sanırım on iki tane alt başlıktan oluşması ne kadar farklı alanlardan yorumlandığının açık bir delili olsa gerektir. Fakat genel itibariyle yazar, modernistlerin milliyetçilik üzerine olan görüşlerini; “*ekonomik*”, “*siyasi*” ve “*toplumsal-kültürel*” başlıklar altında toplamıştır. Birinci alt başlıkta yazar,

konunun anlaşılmasına ilişkin genel bir girizgâh yapmıştır.(Özkırımlı,2017;102-201)

İlk olarak, dördüncü bölümün ikinci alt başlığında “*ekonomik dönüşüm*” yer almaktadır. Bu konuda muhtelif yazarların görüşlerine yer verilmiştir. Ekonomi alanında eserler veren Neo-Marksist yazarlar konu başlangıcında yerlerini almışlardır. Özellikle sömürge devletlerine karşı girişilen bağımsızlık mücadeleleri sonucu Marksist ideolojiler sorgulanmaya başlanmıştır. Dolayısıyla Marksist cepheden, milliyetçiliğe karşı yeni bir sorgulanma başlamıştır. “*Tom Nairn ve Dengesiz Kalkınma*” adı verilen birinci alt başlıkta milliyetçiliğin aslında kentleşme, sanayileşme gibi nedenlerden dolayı ortaya çıkmamıştır asıl nedeni On Sekizinci yüzyılda dünya ekonomisinin dengesiz şekilde gelişmesi olarak nitelendirilmiştir. Batılı Aydınlanmacı Filozoflar, dünya gelişimini sürekli olarak ilerleyecek ve geri kalan ülkeler bu düzene ayak uyduracak ve geliştirecekleri yönünde savunmuşlardır. Fakat durum sanayileşmiş ve gelişmiş olan merkez devletler ve üstünlük kurulan çevre ülkelerden oluştuğunu ileri sürmüşlerdir. Dolayısıyla çevre ülkeler gelişimini sağlayamayınca ülke seçkinleri bunun başarılabilmesi için sorumluluk almışlar ve harekete geçmişlerdir. Nairn, milliyetçiliğe yol açan ana nedenin sorumluluk güdüsü sonucu ortaya çıktığını savunmuştur. Gelişebilmek için merkez ülkenin yardımını reddederek, kendi güçlerine dayanmışlar ve bu gücü tarihlerdeki kahramanlıklara bakarak yapmaya çalışmışlardır. Nairn, kendi savında milliyetçiliğin geri kalmış ülkelerde ortaya çıktığını söylemiştir ancak bölümün eleştiri kısmında milliyetçiliğin asıl sömürgeleşme hareketleri başlamadan Avrupa’da ortaya çıktığını ve sömürgelere karşı anti-emperyalist milliyetçiliğin ortaya çıkması sonraki bir aşama olarak değerlendirilmiştir. Ayrıca Katalonya ve Bask bölgesi milliyetçilikle karşılaştığında en zengin ve gelişmiş bölge konumunda olmuştur.

“*Ekonomik Dönüşüm*” başlığının ikinci alt başlığında yer alan “*Micheal Hecter ve İç Sömürgecilik*”, etnik azınlıkların ekonomik geriliğini milli kültürden soyutlanmasına bağlamış devamında milli kalkınmanın sağlanabilmesi için “*yayılmacı*” adını verdiği modeli geliştirmiştir. Modelin ilk aşaması olarak, sanayi öncesi

dönemde oluşan merkez-çevre bölgeleri arası ilişkilerin arttırılması amacı güdülmüştür. İkinci olarak sanayileşmenin tesis edilmesi amacı olarak, artan merkez-çevre ilişkisi ile beraber merkezin yaşayış standartları çevreye yayılacak ve kendini merkezle ortak paydalar etrafında eşitleyecek ve asıl amaç hâsıl olacaktır, düşüncesi yatmıştır. Devamında, bölgeler arası fark ortadan kalkınca etnik farklılıklara zemin oluşturan koşullar yok edilmiş ve etnik farklılıklara zemin oluşturan; siyasi, sosyal ve ekonomik etkenler eşitlenince bu kez siyasi alana milli partiler egemen olacaktır görüşü savunulmuştur. Fakat model, Hechter'a tarafından gerçek dışı olarak nitelendirilmiştir. Bu modeli ilk kullanan kişinin Lenin olduğunu ve modelin asıl amacının merkez-çevre bütünleşmesi yaratmaktan ziyade merkezin, çevre üzerinde sömürüye yol açacağını savunmuştur, kısaca model "*iç sömürgecilik*" olarak nitelendirilmiştir. Tabi bu modelin gerçeklerle uyuşmadığını savunan bazı yazarlar, Katalonya ve İskoçya örneklerini vermişlerdir. Katalonya, hiçbir zaman iç sömürge olmadığını hatta İspanyanın ekonomik olarak hala en güçlü bölgesi olduğu savunmuşlardır ve benzer bir durum olarak İskoçya'nın da aynı kaderi yaşadığını, iç sömürge bir yana İngiltere kadar sanayileşmiş bir devlet olduğunu örnek olarak öne sürmüşlerdir. Dolayısıyla iç sömürge kavramı gerçekte uyuşmamış olarak savunulmuştur.

Dördüncü bölümün üçüncü alt başlığı olan "*Siyasi Dönüşüm*", milliyetçiliğin çözümlenmesinde, adından da anlaşılacağı üzere siyasi pencereden yer verilmiştir. "*John Breuilly ve Bir Siyaset Biçimi Olarak Milliyetçilik*" alt başlığında yazar, milliyetçiliğin iktidarı ele geçirmek adına kullanılan bir dayanak olarak tanımlamıştır. Çünkü her devletin içinde mutlaka var olan bir millet olduğunu, o milletin çıkarına çalışılması gerektiğini savunan yapı varlığını ve bahsi geçen yapılar da bu durumun ta kendisi olarak gösterilmiştir. Dolayısıyla milliyetçiliği çözümleyebilenin ana noktası ise, onu siyaset bilimi çerçevesinde tanımlamanın olacağını iddia etmiştir. Ardından konunun modernleşme ile ilişkisini belirleme çabasına girişmişlerdir. Çünkü değişim en önemli evresi Avrupa'da birleşik iş bölümünden, işlevsel iş bölümüne geçiş olmuştur. Birleşik iş bölümü ise, belli başlı işlerin, o işi ifa eden tarafların

oluşturduğu kurumlara verilmesidir. Bu rekabeti ortadan kaldırırsen, sonraki süreçte bu yapılar ayrılarak serbest piyasaya ortamına ayak uydurulacağını savunmuşlardır. Devlet yapılanmasında da modern devlet liberal şekilde oluşturulmuş, kamu güçleri; meclisler, bürokrasiler gibi yetkili organlara devredilmiştir. Dolayısıyla kamu ve özel ayrımı oluşmaya başlanmıştır. Böylelikle devlet-toplum ilişkisi meydana gelmiş ve iki taraf arası çatışmaya yol açmadan ilişki nasıl tahsis edilebileceği sorunu ortaya çıkmıştır. İşte tam bu anlamda milliyetçilik dengenin sağlanabilmesi adına dengenin dengeleyicisi rolünü üstlenmiştir. Ama nasıl? Yazar tarafından bu konuda iki çözüm öne sürülmüştür; ilki vatandaşlık kavramı ile siyasi sorun alanı aşılacak, devamında vatandaşların oluşturduğu topluluk olarak ise millet olarak tanımlanacak, devlete bağlılık yönünden amaç hâsıl olacaktır. İkincisi ise, toplumun kolektifliğine vurgu yapmıştır. Her bireyin topluma üyesi olduğuna dair kimlik verilmesi yolu seçilmiştir. Liberalizm, ortaya çıktığından bu yana, yapısından kaynaklı olarak; genel ve kamu çıkarı adına uyumda zorluk çekmiştir. Aksine milliyetçilik ise bu konularda kapsayıcı bir rol oynamıştır. Dolayısıyla farklı siyasi amaçlar çerçevesinde görüldüğü üzere milliyetçilik kullanılmıştır.

“Paul R. Brass ve Milliyetçiliğin Seçkinlerce Kullanımı” alt başlığı bölümünde, yazar; etnik kimlik oluşumunu ve dönüşümünü tanımlayarak karşılaştırmalı bir bakış açısı üretmeye çalışmıştır. Etnik dönüşüm olarak nitelenen dönemde, etnik farklılıkların önem taşımadığı süre zarfında belirli kültürel imgeler yoluyla grup kendi var oluşunu diğerlerinden farklılaştırmıştır. Yazara göre bu farklılaştırma yolu etnik dönüşüm için önemli bir koşul fakat yeterli olmadığı kesin olarak nitelendirilmiştir. Bir diğer yeterli olmayan koşulsuz *“seçkinler arası rekabet”* gösterilmiştir. Rekabetin amacı ise, grubun veyahut topluluğun kontrolünü ele geçirmek olduğu savunulmuştur. Bu mücadelenin ana nedeni, modernleşmenin eşit şartlarda yaşanmamasından kaynaklandığı iddia edilmiştir. Gelişmekte olan toplumlarda, devlette; gelişmiş toplumlarda ise sanayi, bürokrasi ve üniversitedeki alanı ele geçirmek amacıyla güç mücadelesi yaşanacağı yönünde görüntü tasvir edilmiştir. Bunlar etnik dönüşüm için yeterli nedenler olmadığı

asıl önemli sebeplerin; tapınaklar/kiliseleri kontrol eden toprakları ve kendine bağlı vakıfları, dini okulları olan yerel dini seçkinlerin bulunduğu ve devletin yerel dili, meşru eğitim ve yönetim dili olarak kabul ettiği, böylelikle yerel seçkinlere eğitim ve iş olanaklarına kavuşmak isteyen yeni toplumsal gruplar maddi ve kültürel açıdan tatmin etme olanağını tanıdığı durumlarda sağlanabileceği anlatılmıştır. Anlatılanlar hareketin milliyetçiliğe dönüşmesi için ön koşul olarak gösterilmiştir. Ancak milliyetçiliğin seçkinler dışında halkı yayılabilmesi için, seçkinler arası rekabeti aşması gerektiğini öne sürülmüştür. İyi koşullara sahip olmayan halk kitleleri, başka etnik grupların hâkimiyetinde olan sektörlere dâhil olmasıyla ortaya sınıf içi rekabet çıkacağını ve bu gruplara karşı ortaya çıkan direnç ile sözü edilen taraf milliyetçi tarafa meyilleneceği, aynı anda statülerini kaybetmek istemeyen elit kesimin de milliyetçi akıma doğru kayacağını iddia etmiştir. Ancak milliyetçiliğin kitlesel temeli, bu grupların ekonomik çatışmasına yani gücü ele geçirmeyi amaç edinmişken; milliyetçi hareketin başarıya ulaşması siyasi etkenlere bağlı tutulmuştur.

“Siyasi Dönüşüm” bölümüne yöneltilen eleştiriler ise etno-sembolcü araştırmacılar tarafından, modernistlerin milli bilinci ortaya çıkış tarihini doğru saptayamadığı yönünde ortaya çıkmıştır. Eğer milliyetçiliğin on sekizinci yıldan itibaren oluştuğunu iddia ediyorlarsa bile bunun köklerinin geçmişte de karşılaşılabileceğini savunmuşlardır. Örnek olarak ise Fransa, İngiltere gibi devletlerde milliyetçilik önceden gelişmiştir, hatta dayanak noktası olarak ise toprağa bağlı siyasi-kültürel bir topluluk olarak algılandıkları millet kavramına, modern çağdan önce bağlılık hissettiklerini belirtilmiştir. İkinci eleştiri olarak ise; modernistler, insanların için milletleri uğruna canlarını vermeye hazır olduklarını açıklamadıkları yönündedir. Çünkü modernistler seçkin rolünü ön plana çıkararak hiyerarşik bir bakış açısı belirlemişlerdir. Tabanın kendi içindeki dinamiklerine karşı sessiz durmuşlardır. Üçüncü eleştiri ise devlet kurmayla, millet kurma özdeş süreçler olmadığı yönündedir. Smith’in eleştirisi devlet kurmak bir yandan kendine bağlı akımlar oluşturacakken diğer yandan devlete karşı bazı milliyetçilik akımlarına yol açabileceği yönündedir olmuştur. Örnek

olarak Irak ele alındığında, modern devlet kurulumunda, etnik farklılıkları yok etmesinden ziyade iç çatışmaları dahi bastıramamıştır. Yani milliyetçiliğin doğuşunda, modern devletin rolü abartılmıştır. Kavramın ortaya çıkışının sadece tek nedene indirgenmesi eleştirilenler tarafından mübalağa olarak nitelendirilmiştir.

Dördüncü alt başlık olan “*Toplumsal-Kültürel Dönüşüm*” bölümü modernistlerin ayrıştığı son kısımdır. Toplumsal ve Kültürel değişimleri öne alan bu bakış açısı ile milliyetçiliği yorumlamaya çalışmışlardır. “*Ernest Gellner ve Yüksek Kültürlüler*” kısmında Gellner, milliyetçiliği sosyolojik yönde ele almıştır, hatta bu anlamda ilk olma özelliği taşımıştır. Gellner, ilk olarak bazı reddiyelerde bulunmuştur. Bunlar dört tanedir; milletlerin doğal olduğu, Elie Kedourie kuramı, Marksistlerin “*Yanlış Adres*” kuramı (sınıfların kurtuluş reçetelerini içeren mesaj, ilahi bir posta hatası sonucu ile “*milletlere*” gelmiştir), son reddettiği kuram ise “*Karanlık Tanrılar*” kuramıdır (milliyetçiliğin insanların içindeki içgüdüsel, akıl ve mantık dışı, karanlık tutkuların bir yansımasıdır). Gellner, insanlık tarihini evrelere ayırır; avcı-toplayıcı, tarımsal ve modern olarak. İlkinde merkezi bir güç olmadığından milliyetçiliğin ortaya çıkması imkânsız olduğunu savunmuştur. İkincisinde ise, güç birçok alana bölünmüştür; askerler, aristokratlar, bürokratlar ve din adamlarından oluşmuştur. Ayrıca kültür sınıf ayrımı için kullanılmıştır. Büyük çoğunluk ise tarımla uğraşmıştır, dışarıdan gelenler ile ilişki kurması dönemin şartları itibariyle zor olmuştur dolayısıyla kültür bu alanda önemli olamamıştır. Modern dönemde ise değişiklik yaşanmış, kültür her türlü alana hitap etmeye başlamıştır. Çünkü toplumsal yapı önceden sert bir şekilde belirlenmişken, bu dönemde sosyal geçişlerin mümkünatı doğmuştur. Ayrıca modern toplumla birlikte sanayileşme artmış dolayısıyla toplumun uzmanlaşmasına ihtiyaç duyulmuştur. Dolayısıyla genel eğitimin sağlanması amaçlanmıştır. Gaye toplumun genelinin standartlaştırılarak, herkesin aynı dilde okuma ve yazma yeteneğini geliştirmek ve genel iletişim ortamına zemin oluşturmaktır. Bu karışık sistemin kontrolünü sağlayabilmek için temel yapı modern devlettir, hatta ilk defa kültür ve devlet yan yana gelmiştir. Çıkarım yaparsak milliyetçilik modern devletin bir ürünü olarak gösterilmiş-

tir. Çünkü yazara göre, toplumun genelini kapsayan türdeş koşulların oluşması ile ancak millet olunabilirdi dolayısıyla, yazara göre ancak milliyetçilik milletleri oluşturabilirdi, milletler milliyetçiliği değil, kanısı vardı. Sosyolojik yönden ele konu belli başlı eleştiriye tabi tutulmuştur. Bunlardan ilki Gellner, milliyetçiliği sonuçlara dayalı şekilde ele almış olmasıdır. Sanayileşme ve modernizm için milliyetçiliğin gerekli olduğundan bahsetmiştir. Fakat bu konuda milliyetçilik adına farklı yorumlamalar yapılmıştır ve sadece tek bir kaynaktan ele almak anlamlı olarak nitelendirilmemiştir. İkinci eleştiri ise milliyetçilik-endüstrileşme ilişkisi doğru olmadığı yönündedir. Çünkü eleştirmene göre milliyetçiliğin, endüstrileşmeden önce görüldüğüdür. İlk olarak Almanca konuşan topraklarda oluşmaya başladığını da anti-tez olarak öne sürer. Bir başka örnek olarak Yunanistan, Balkanlar ve Osmanlı gibi sanayileşmemiş toplumlarda görülmüştür. Dolayısıyla Gellner'in görüşü bu örneklemeler ile eleştirilmiştir.

Üçüncü alt başlığın kendi içindeki diğer bölümü ise “*Benedict Anderson ve Hayali Cemaatler*” dir. Yazar, milliyetin ve milliyetçiliğin özel bir kültürel yapım türü olduğunu savunmuştur. Yazara göre milliyetçiliğin bu kadar güçlü olma sebeplerinin araştırılmasını önemsemiştir. Fakat öncesinde bu kavramların anlaşılması adına bazı tanımlamalar yapmıştır. Ortak bir milliyetçilik tanımının olmamasını, milliyetçiliğin hala ideoloji olarak görülmesine bağlamıştır. Yazara göre milliyetçilik; “*millet hayal dilmiş siyasi bir topluluktur-hem sınırlı, hem de egemen olacak bir şekilde hayal edilmiş bir topluluk.*” hayal edilmiştir demesinin sebebi, aynı milletin içinde olan taraflar birbirlerini görmemektedir, fakat topluluk kavramını kafasında net bir şekilde hayal etmektedir. Sınırlı olmasının sebebi ise her millet diğer milletlere karşı sınıra sahiptir. Egemenlik olması, modernizm öncesi hükümdarlar güçlerini Tanrıdan aldıkları yönde genel bir görüş varken, sonrasında insanlar özgür olmuşlardır çünkü milletler artık bir hükümdara ve onun bağıyla Tanrıya bağlı değildirler artık. Milletlerin özellikleri bu yönde tanımlanmışken asıl sorun, hayal edilen bu milletlerin nasıl ortaya çıktıklarıdır? Bunda ise rasyonel olarak tercih edilen bir ideoloji olmadığını, içinde doğulan toplumun kültürel dayanağıyla ilişki-

lendirilmesi gerektiği yönünde teati öne sürmüştür. Din ve hanedanlık bu görüşe örnek verilmiştir. Dinin gerilemesi, coğrafi keşifler sonucu başka alanların keşfi ve Latincenin artık önemini kaybetmesiyle oluşmuştur. Latincenin, din ve güncel hayattaki yerini kaybetmesi ile beraber kapitalist güdü ile halkın kendi dillerinde kitaplar basılmaya başlanmış bu çift yönlü olarak kar sağlatmıştır. Kitap basımının gelişmesi sonrası Latince iyice yerini kaybetmiş dolayısıyla kilisede önemini kaybetmiştir, kazanan Reform hareketi olmuştur. Kendi dillerinde okunan kitaplar milli bilinci arttırmaya yetmiştir. Artan milli bilinç, hanedanları ve aristokratları tehdit etmeye başlamış, dolayısıyla onlar da resmi milliyetçiliğe sarılma yolunu seçmişler ve halkın kendi dilini ve kültürünü benimsemişlerdir. Milliyetçiliğin etki alanını genişletebilmesi dolayısıyla bu bölümün giriş yazısında bahsedilen “kopyalama”; yazarı Güney Amerika’da sömürge karşıtı milliyetçiliklere götürür. Çünkü Avrupa’da gelişen milliyetçilik, yerel modellere uyarlanmıştır. Orda da milletleşme çabası hâsıl olmaya başlamıştır. Her bölümde olduğu gibi yazara karşı bazı eleştiriler sunulmuştur, bunlardan ilki; yazar, milliyetçiliğin dinin önemini yitirdikten sora doğduğunu iddia etmiştir. Buna karşılık, İrlanda, İran, İsrail gibi devletlerde dini kurumlar milliyetçiliğe büyük önem vermiştir. Dolayısıyla ortaya konulan neden-sonuç faktörü gerçeği yansıtmamaktadır. Ayrıca Smith, dini milliyetçiliğin, ülkü birliğine yol açtığını ve buna İslam dünyasında karşılaşılabileceğini ortaya koymuştur. İkinci eleştiri olarak ise Anderson’un milliyetçiliğin ilk olarak Amerika sömürgelerinde ortaya çıktığı iddiasıdır. Buna bazı muhtelif yazarlardan yorumlar gelmiştir; Greenfeld ve Hastings’e göre İngiltere’de, Alter’e göre Fransa’da, Breuilly ve Kedourie göre Almanya’da ortaya çıktığıdır.

Kitabın “Ara Yol? Milliyetçilik Tartışmasına Etno-Sembolcü Katkılar” adını taşıyan bölümü, “İşte savaşın bize yaptığı bu, bizi tek bir boyuta indirgemek, millet boyutuna. Yalnız burada sorun şu: Eskiden eğitimimle, işimle, düşüncelerimle, kişiliğimle- ve evet milliyetimle değerlendirilirken, şimdi bunların hepsini kaybetmiş gibiyim.(...) Bir zamanlar insanların kültürel kimliklerinin bir parçası olarak üzerine titredikleri şey artık siyasi kimlikleri haline geldi ve üzerlerine tam uy-

mayan bir gömleğe dönüştü. Kolları kısa gelse de, yakası sıkısa da bu gömleği giyeceksiniz çünkü giyecek başka bir şey yok. Kısacası şu anda, yeni Hırvatistan'da kimse Hırvat olmama hakkına sahip değil." sözüyle başlamaktadır.(Özkırımlı,2017;202-229)

Etno-Sembolizm, modernizm akımının yirmi beş yıllık hegemonyasına karşı bir tepki olarak ortaya çıkmıştır. Terim itibariyle, milliyetçiliğin etnik temeline ağırlık vermiştir. Grubun içinde dâhil olan araştırmacılar; John Amstrong, Antony D. Smith ve John Atkinson; İlkçi ve modernist görüşü, harmanlayarak orta yol yaratmaya çalışmışlardır. Beşinci Bölümün ilk alt başlığı "*John Amstrong ve Tarihsel Bakış Açısı*" karşımıza çıkmaktadır. Amstrong'a göre etnik bilinç kısa bir süre içinde oluşabilecek bir durum değildir zira bu bilinç en eski çağlara kadar gitmektedir, yani süreklilik hâkim olduğunu öne sürmüştür. Fakat eleştirel olarak; bilinç salt değişmez değildir zamanla, her dönemin algılayış biçimine göre değiştiği yönünde eleştiri yapmıştır. Önemli olanın grupları birbirinden ayıran mekanizmaların varlığını savunmuştur. Mamafih bilinç değişken olduğu fakat akılcı olanın bu bilincin diğer gruplarla arasındaki farkı sağlayabildiğini iddia etmiştir. Bu farkların ancak mitler ve semboller sayesinde olmakta ve yüzyıllar boyunca varlıklarını sürdürebilmişlerdir. Yazarın önem arz ettiği diğer konu ise, "*mitler ve sembollerin kalıcılığını sağlayan etkenler nedir?*" sorusudur. Avrupa'da kalıcılığı sağlayan, sahsın doğduğu andan itibaren toprağa dayalı olan semboller ve mitlerle karşılaşmıştır. Orta Doğu'da ise yerleşik bir yaşam düzeni olmadığından, kan bağı ön plana çıkmıştır. İkinci olarak ise İslamiyet ve Hıristiyanlığın ortaya çıkarmış olduğu farklı sembollerin varlığına işaret etmiştir. Üçüncü olarak dil mefhumunu ortaya koymuştur. Yazara göre dil bu etkenler arasında en önemsiz olanıdır. Yazar, milliyetçilik araştırmasını çok uzun dönemden ele alarak yapmış; mitlerin ve sembollerin etkilerini gözler önüne sermiştir.

Beşinci bölümün ikinci alt başlığı "*Anthony D. Smith ve Milletlerin Etnik Kökeni*" adını taşımaktadır. Yazar, araştırmalarını modernizm ekolünün eleştirisi üstüne kurmuştur. Milliyetçilik araştırmalarını çok uzun yıllardan başlayarak ele almıştır. Millet tanımını: "*Tarihi bir toprağı paylaşan, ortak mitleri ve tarihsel anıları,*

kitlesel bir kamu kültürü, ortak ekonomisi, tüm üyeleri için geçerli hak ve ödevleri ve belirli bir ismi olan insan topluluğudur" şeklinde yapmıştır. Tanımdan da anlaşılacağı üzere millet kavramı çok fazla faktörü içinde barındırmıştır. Daha kolay anlaşılması üzere yazar üç soru belirlemiştir: "Millet kimdir? Modern milletin etnik temelleri nelerdir?", "Millet neden ve nasıl doğar? Başka deyişle, millet oluşum sürecini başlatan genel etken ve mekanizmalar hangileridir?" ve son olarak "Millet nerede ve ne zaman doğmuştur?" İlk soruya cevaben, milletlerin kökleri eskiye dayanır dolayısıyla günümüz milletleri belirli etnik köklerin devamıdır ve hatta yukarıda belirtilen millet tanımını, bilahare maddesel olarak milletin var oluş etkenleri olarak sıralamaktadır. Mamafih milletlerin ilk andan itibaren var olduğu görüşüne katılmamakla beraber, zaman geçtikçe tanımlama sırasında tasvir edilen maddeler değişmiştir. Haklı olarak akla gelen diğer soru, etnik topluluk nasıl oluştuğudur? İlk olarak farklı grupların bir araya gelerek birleşmeleri, diğeri ise gruplardan birinin diğeri üstünde egemenlik kurmasıyla oluştuğu yönünde hâsıl olmuştur. Etnik toplulukların oluşumunu tanımladıktan sonra yazar, etnik kültürlerin kendini yenilemesi üstünde durmuştur. Kendini yenilemesi konusunda ilk alan "Dini Reformlar" dır. Dini reformlar etkisiz kaldığı takdirde bazı farklı yollardan bu istem giderilmiştir. İkinci olarak ise "Kültürel Ödünç Alma" dır. Farklı kültürlerin bazı yollarla karşılaştıkları durumlarda kültürel etkileşim ortaya çıkmıştır. Üçüncü olarak "Halk Katılımı" dır. Halkın siyasi ve kültürel alana katılımı etnik topluluğun muhafazası anlamında önem arz etmiştir. Sonuncu olarak ise "Etnik Seçilmişlik Mitleri" dir. Mitlere sahip olmayan gruplar, gözlemlenen şekilde diğeri tarafından boyunduruk altına alınmıştır. Yukarıda yazar tarafından ortaya atılan ikinci soruya cevap mahiyetinde toplulukların ikiye ayrılması yoluna gidilmiştir; yatay ve dikey olarak. Yatay topluluklar, din adamları ve aristokratlar çevresinde oluşan gruplardır. Dikey topluluklar ise, düzenli ve halka ait topluluklardır. Etnik kültür halk arasında yayılmıştır ve gruba katılmak zordur. Bu iki yapının millete dönüşmesi ise farklı süreçler içermiştir. Yatay topluluklara örnek olarak İngiltere, Fransa ve İspanyadır. Bu devletler yatay grup örneğine uygundur ve diğeri grupları içine alabilmeyi başarabilmiştir, kolektif kimlik toplumun geneline ya-

yılmış ve vatandaşlık hakları geniş alana yayılabilmıştır. Ekonomik model olarak serbest piyasaya geçilebilmiş ve dini otorite zayıflamıştır. İkinci millet oluşumu ise dikey etnik toplulukları barındırmıştır. Bürokratik devletin rolü bu kısımda önemsiz kalmıştır. Çünkü bu gruplar genellikle boyunduruk altına alınmış gruplardır. Ancak bu kısmın ana etken maddesi dindir. Dini gruptan, etnik gruptaki millet aşamasına geçişte birçok sorun yaşanmıştır. Sebep olarak ise din ve kimlik arasındaki sıkı bağıdır. İnsanlar kendini dini temele göre nitelendirmesi ve etnik kimliğe gerek duyulmadığı anlamını vermiştir. Bu alanda ise aydınlara önemli görevler düşmüştür. Çünkü ancak onlar oluşturulacak etnik gruba yeni hedefler sunup durağan yapıları harekete geçirebilme ümidi olmuşlardır. Yazarın belirlediği son soruya gelecek olursak, araştırmaları sonucu ulaştığı iki milliyetçilik değerlendirmesi sunmuştur: *“Bilhassa milli iradeye ilişkin bir kültürel doktrin, milli hedeflerin gerçekleşmesine yönelik reçeteleri içeren ideolojik yapı”* ve *“Milletlerin hedeflerini-milli iradeyi-hayata geçirmeyi amaçlayan bir toplumsal siyasi hareket olarak.”* Bu tanımlamalara karşı milliyetçiliği; özerklik, birlik ve özdeşlik kavramlarıyla açıklamaktadır.

Beşinci bölümün eleştiri kısmında, içeriğe yönelik bazı eleştiriler mevcuttur. İlki, Etno-Sembolcülerin kavramları birbirine karıştırdığı yönündedir. Walker Connor; Smith ve Amstrong'un, etnisite, etnik, grup, millet gibi kavramları birbirine karıştırdığını açıklamıştır. O'Leary'e göre, milliyetçilikten önce milletlerin oluşumunda saptanan *“şey”*ler aslında milletlerin oluşumuna zemin hazırlayan birçok etken olduğundan bahsetmiştir. İkinci olarak, bölüm araştırmacılarının hataları; etnik gruplar, topluluklar ile modern millet arasındaki farklılıkları dikkate almadıkları yönünde olmuştur. Symmons-Symonolewicz'e göre Smith, tüm etnik grupların kendi ortak kültürünün farkında olduğunu iddia etmiştir, aksine her grup üyeleri için bu farkındalığın gerçekçi olmadığını, bu şuura sahip kişilerin ancak seçkinler için önemli olduğu görüşünü ortaya koymuştur. Tüm semboller ve mitlerin, eski çağda yaşayan insanlar için ne hissettirdiğini anlatmak güç olduğundan bahsetmiştir. Breuilly'e göre ise, modern öncesi dönemde etnik kimlikler kurumsallıktan uzak olduğunu söylemiş ve modernizm

sonrası dönemde ise etnik kimlik; yasal, siyasi ve ekonomik olarak korunmuş olduğunu iddia etmiştir. Eski çağlarda ise bu görevi hanedanlık ve kilise görmüştür. Üçüncü olarak ise Etno-Sembolcülerin milletler ve milliyetçiliğin modern öncesi dönemde var olduğu yorumu gerçeği yansıtmadığını ileri sürmüştür. Eley ve Suny, geçmiş dönemlerde yaşayan toplulukların bugün ki anlamda millet olduğunu tasvir etmenin yanlış olduğunu yansıtmıştır. Onların amacı bağımsızlığa kavuşmak olmamıştır. Bu tür isteklerin ancak modern sonrası dönemde karşılaşılabileceğini savunmuştur.

“Milliyetçilik Tartışmasını Aşmak: Yeni Yaklaşımlar” adını taşıyan altıncı bölüm, Cicero’nun *“Gözlerin Alışkanlığıyla kafalar da her şeye alışır; her an görmekte olduğumuz şeylere şaşmayız, nedenlerini aramayız onların”* sözüyle başlamaktadır. Yazar ilk alt başlık olarak *“Neden Yeni?”* ile başlamaktadır. Bu bölümlere gelene kadar her araştırmacı kendinden önce gelen dönemleri araştırmıştır, fakat bölüm başında yazarın Cicero ile başlaması bir tesadüf değildir, yeni dönem yazarları içinde buldukları dönemin sebeplerini araştırmaya çalışmışlardır. Bu değişimin oluşmasında 1960’lı yıllardan başlayan *“kültürel araştırmalar”* yatmaktadır. Bu akımı başlatan iki isim Richard Hoggart ve Raymon Williams’tır. Adı geçen araştırmacıların gayesi *“kültürü geri getirmek”* olmuştur. Ancak kültür farklı yorumlanan bir kavram olduğundan, kültürün çoğunlukla ortak paydaş yaratmaktan ziyade, çatışma ortamı oluşturmak amacı gözlemlenmiştir. Özellikle son dönemde, artan popüler kültürün değerlerini araştıran eserlerin sayısı artış göstermiştir. Bu gelişmeler milliyetçilik çalışmalarına da yansımıştır. Sorun alanları genişletilmiş; zenci, etnik azınlıklar gibi sorunlar da ele alınmaya başlanmıştır. Ayrıca bir başka yönü olabilecek milliyetçiliğin toplumsal cinsiyet boyutunu ele alırken, aslında kadınların milliyetçi cephenin her daim içinde olduğu da hesaba katılmıştır. Hülasa asıl amacın bu durumu gün yüzüne çıkarmak olduğu anlaşılmıştır. Kısacası milliyetçilik araştırmaları yelpazesi genişlemiş ve güncel konuları kapsama yoluna gitmiştir. (Özkırımı,2017;230-245)

Altıncı konunun ikinci alt başlığı “*Milliyetçiliğin yeniden üretimi: Banal Milliyetçilik*”tir. Bu konunun ilk olarak üzerine eğilen kişi Marksist yazar olan Etienne Balibar’dır. Yazara göre araştırılması gereken en önemli husus bunca sınıflar arası çatışma zuhur etmişken, millet kavramı, nasıl bu kadar uzun süre varlığını sürdürmüş olduğudur. Yazar kendi açısından yaptığı çıkarımda; milliyetçiliğin geri kalmış, gelişimini tamamlayamamış ülkelerde olduğunu, Batı medeniyetinin ancak ve ancak bazı sorunlu dönemlerinde milliyetçiliğe başvurduğunu iddia etmiştir. Fakat sorunlu dönemlerden sonra, milliyetçi düşüncelere ve hareketlere ne olduğu sorusu yazar tarafından; sorunlu dönem sonrasında milliyetçi düşünceler ve hareketler kenara çekilmediğini, yani sokakta sallanan bayrak sorunsuz dönem sonrasında kamu binalarının içinde asılı duran ve insanlar tarafından dikkat çekilmeden aşılarmaya çalışılan milliyetçilik tipolojisi olduğu ve buna da “*Banal Milliyetçilik*” olarak isimlendirildiğini söylemiştir. Konuya ismini veren tanımlama sonrası yazar millet anlayışının ne olduğu sorusuna eğilmiştir. Ona göre, kendini diğerlerinden ayıran ve kendi var oluşunu temellendiren kalıpların grupça idrak edilmesiyle tanımlanmıştır. Süre geçtikçe insanlar tarafından millet anlayışını temellendiren bazı faktörlerin unutulmamasını yukarıda da bahsedilmesine ek olarak “*sürekli olarak insanlara açık ve kapalı şekilde hatırlatılması, klasik olarak dilimize yerleşen klişe sözlerin kullanımı ve siyasi alanda politikacıların sürekli atıfta bulunmaları*” bu duruma yol açmıştır. Yazarın savunduğu üzere, pragmatist olarak, mevcut düzen içinde millet ve milliyetçilik dürtüsü yaşamın her alanında insanlara empoze ettirilmiş ve ettirmeye devam edebilecek gibi sunulmuştur.

Üçüncü alt başlık olarak “*Toplumsal Cinsiyet ve Milliyetçilik*” konusuna yer verilmiştir. Kitabın başından sonuna kadar her başlık altında milliyetçiliğin farklı katmanlar, farklı alanlar ve farklı statüye sahip taraflarca ele alınmış olsa da toplumsal cinsiyet alanında, kadınların bu kavram etrafında ne şekilde buldukları ve çalıştıklarına dair sorgulanma yapılmamıştır. Bu konu çoğu araştırmacılar tarafından görmezden gelinmiştir. Dolayısıyla konu ile alakalı ilk çalışmayı Kumari Jayawardena ve başka üç yazar ger-

çekleştirmiştir. Konu ile alakalı araştırmalarında; devletler, cinsiyet eşitliğiyle hareket etmişlerdir, fakat salt bu konu üzerinden eleştirmek dar kapsama sokmuş olduğunu ve asıl yapılması gereken çalışmaların devletin ilk olarak nasıl oluştuğu ve kadınların etnik ve milli oluşumlara katılımları üzerine yapılması gerektiği kanısında olmuşlardır. Yuval-Devis ve Anthias, kadınların bu alana özgü milli ve etnik süreçlere beş farklı şekilde katıldıklarını öne sürmüşlerdir. Bunlar; *“etnik toplulukların üyelerini doğurarak, etnik ve milli grupları birbirinden ayıran sınırları yeniden üreterek, etnik topluluğun ve milletin ideolojik yeniden katkıda bulunarak kültürü kuşaktan kuşağa aktararak, etnik ve milli farklılıkları belirleyen simge olarak ve doğrudan milli ekonomik, siyasi ve askeri mücadelelerde bulunarak”*. Bu bölüm itibariyle milliyetçiliğe toplumsal cinsiyet yönünden ele alarak farklı bakış açısı kazandırmışlardır.